

בדיקת אנטיגן- היריון- ועוד- הנעשים על ידי מקלון בדיקה- בשבת

בתקופה האחרונה נפוץ השימוש בבדיקות אנטיגן לאבחון קורונה. בדיקת האנטיגן מתבצעת באמצעות דגימת מקלון הבדיקה ברירית האף, ולאחר מכן טבילת מקלון הבדיקה בחומר, וטפטוף החומר והספגתו במכשיר מיוחד, המזהה את התוצאה ומראה אותה על פני משטח מיוחד: במקרה של תוצאה שלילית נצבע קו אחד. במקרה של תוצאה חיובית נצבעים שני קווים.

בדיקה זו מצטרפת למגוון רחב של בדיקות שנערכות באופן דומה והתוצאות שלהן מופיעות גם כן באמצעות פסים הנצבעים לפי תוצאת הבדיקה, כמו בדיקת היריון ובדיקות ביתיות לאבחון מחלות שונות.

יש לברר האם מותר לבצע בדיקות אלו בשבת או לא.

החשש הראשון שיש לדון בו הוא מצד מלאכת צובע. מצינו בפוסקים שכתבו לחדש ביסוד מלאכת צובע, שגדרה של המלאכה הוא צביעת דבר מתוך מטרה שהדבר ייצבע. לדוגמא: צביעת ציור, או צביעת קיר. אבל כאשר המטרה איננה שהדבר הנצבע יהיה צבוע, אין בזה מלאכה.

בדרך זו ביאר הקהילות יעקב (שבת סימן מ) את יסוד ההבדל בין מלאכת כותב למלאכת צובע. במלאכת צובע, כאמור, המטרה היא שהדבר ייצבע, ולמעשה הצבע משרת את הדבר שעליו הוא נצבע. במלאכת כותב, לעומת זאת, ההיפך: הנייר משרת את האותיות הכתובות בדיו.

וכבר קדמו החתם סופר (כתובות ה, ב) שהקשה מדוע המשמש עם הבתולה בשבת אינו חייב משום צובע, הרי נהגו להניח מפה בכדי לראות עליה לאחר התשמיש את דם הבתולים, ואם כן יש צביעה של המפה. ותירץ החתם סופר, שמצד הדבר הנצבע, הסדין, אין כל תועלת בדם, שאינו אלא מלכלך אותו. רק אנו זקוקים לזה למטרה אחרת שהיא הוכחת הבתולים. לכן, אין בזה משום צובע.

כלומר: גם במקרה שאנחנו מעוניינים בצביעה, ויש לנו שימוש בה, מכל מקום אם היא איננה מועילה לדבר הנצבע עצמו אין בזה משום מלאכת צובע.

דברים אלו הם יסוד ההיתר בבדיקת נידה את עצמה בשבת, ואינה חוששת לכך שיהיה דם על בד הבדיקה, וכמו שכתב השולחן ערוך הרב (קונטרס אחרון סימן שב):

"ודאי דשאני חזותא דלאו מילתא היא כלל כשאין לו חפץ בה כלל, וגם אין דרך העולם לחפץ בה כלל... ותדע דאם לא כן אסור לאשה שפירסה נדה בשבת ליתן שום מוך שהתקינה לנידתה משום צובע".

כוונתו, שאף שהיא חפצה לראות את הדם (במקרה שישנו), מכל מקום התועלת אינה עבור הבגד כלל, וזה אינו נחשב צובע.

בשמירת שבת כהלכתה (פרק לג, הערות לסעיף כ) צידד על פי דברים אלו להתיר לבצע בשבת בדיקת שתן הצובעת את הקיסמים, אך לבסוף הסתייג מכך, והביא שני צדדים בנושא מפי הגרש"ז אויערבאך זצ"ל. בתחילה אמר הגרש"ז, שיש לחלק בין מקרה זה לבין בדיקת נידה המותרת בשבת, משום שבבדיקת נדה "רוצים רק לראות אם יש דם או לא, ורק מפני שאי אפשר להוציא הדם באצבע לכן עושים על ידי בד כדי לדעת על ידו אם יש דם או לא, מה שאין כן הכא הרי מעוניינים לראות השתנות הצבע הנגרמת על ידי השתן, ומכיון שכן, אפשר דשפיר חשיב צובע".

כלומר – במקרה דנן יש מטרה לראות את הצביעה, אבל בבדיקת נידה רוצים לראות רק את הדם, ובמקרה מוכרחים להוציאו על ידי בד, ולכן אין זה נחשב שיש מטרה לצבוע את הבגד, אבל בבדיקת שתן וכדומה יש בזה צביעה. אמנם, לאחר מכן מסתייג הגרש"ז ונוטה יותר להקל:

"אך יש להסתפק, דכיון שאין רוצים כלל בצביעת הקיסם, רק למען דעת דבר אחר, אין זה דומה כלל לצביעה שהיתה במשכן. ולכן טוב לעשותו באופן שהשתן יתקרב מאליו אל הקיסם, דחשיב רק גרמא".

מצד מלאכת כותב, הלכה היא שאפילו רישום וציור צורות שאינם אותיות אסור מדרבנן. יש לעיין מה דין ביצוע קו פשוט.

בשולחן ערוך (סימן ש"מ סעיף ה') נפסק: "מותר לרשום בצפורן על הספר, כמו שרושמן לסימן, שאין זה דבר המתקיים". במשנה ברורה (ס"ק כ"ד) מבאר: "ודוקא רשימה כעין קו בעלמא לזכרון שיש בזה איזה טעות סופר, ומשום דלא חשיב כתב כלל בלאו הכי; אבל לעשות כמין אות ודאי אסור אפילו באות אחת".

למרות שהמשנה ברורה מציין שאין זה נחשב כתב כלל, מכל מקום אנו רואים שלא הותר הדבר אלא באופן שהדבר אינו מתקיים, אבל אם הוא מתקיים יש בזה איסור דרבנן.

הקו המצטייר על ערכת הבדיקה אכן מתקיים – הוא אינו נמחק לאחר זמן קצר. אך המושג "דבר שאינו מתקיים" עשוי לכלול גם דבר שעומד לזריקה מיד לאחר הכתיבה. למרות

שהכתב עצמו ממשיך להתקיים, מאחר שהערכה בכללותה נזרקה, ובמהותה אין לה שימוש אפשרי נוסף לאחר שבוצעה בה בדיקה, יש שכתבו לדון זאת כדבר שאינו מתקיים.

שיקול נוסף לקולא הוא, שהצבע כבר נוכח במשטח הבדיקה, אלא שהוא רק משתקף בעקבות תגובה כימית. לדעת השמירת שבת כהלכתה (פרק מ הערה ט) הדבר אסור מדרבנן, על פי דברי הפרי מגדים (סימן שמ, מ"ז ס"ק ג) שכתב שאותן שכותבים "דבר סתר בנייר עם חלב שנחלב ולא נתבשל עדין ונבלע בנייר ואין רשום ניכר וכשבא לחבירו נותן אותו אצל האש ושלהבת וניכר כתב ההוא", הדבר אסור מדרבנן.

עוד מצינו בזה בשו"ת שבט הלוי (חלק ז סימן קו) שנשאל לענין בדיקה לחולה כליות "ואמרו לו הרופאים לעשות כל יום בדיקה שיוציא האוכל מהמעיים ע"י צינור, וצריך ליתן האוכל על נייר כחול ואם הנייר יתהפך לאדום וזה סימן שהכל בסדר, וצריך לעשות כן כל יום". ראשית מבאר הרב וואזנר מדוע אין בזה איסור תורה, משום שהאדם לא כתב, אלא עשה פעולה שיתגלה הכתוב כבר, וכן לענין מלאכת צובע, הוא לא צבע, אלא עשה פעולה שיתגלה הצבוע. לאחר מכן הוא כותב, שבמקרה שלו שבו לא ברור שיתהפך הצבע, ספק דרבנן לקולא. אמנם בכל מקרה הוא מסייג, שרק באופן שבו כח הצבע כבר היה נוכח אלא שהתגלה, וכמו במקרה של הפרי מגדים, יש לומר כן, אבל אם רק על ידי איזו חומצה משתנה הצבע, בזה אולי יש בזה משום צובע.

בנידון שלנו, חומרי הצבע נוכחים במשטח הבדיקה, אלא שהם זקוקים לחלבוני האנטיגן שאליהם הם יכולים להיצמד ולצבוע אותם. מצד אחד, כח הצבע כבר היה קיים. אך מצד שני, הדבר הנצבע לא היה נוכח לפני הבדיקה, ורק כעת הוא נצבע, כך שלכאורה הדבר חמור יותר, ואולי אף חמור יותר מהמקרה של הפרי מגדים, שבו כפי שכתב הרב וואזנר הכל היה כבר כתוב, אלא שעדיין לא התגלה, ועל ידי פעולה מסויימת הוא מתגלה; מה שאין כן כאן, שעדיין לא היה כתוב כלל, ורק עכשיו הגיעו על ידי הבדיקה הגורמים הנצבעים [מצד שני, ייתכן שהמשטח הנצבע הלא היה קיים, וכך גם הצבע, אלא שהיה צריך הצטרפות חומר מסויים בכדי שיתגלה], וצריך עיון בנקודה זו.

ובכל מקרה, הרב וואזנר אינו מתיר אלא במקרה של ספק האם ישתנה הצבע או לא, אך בנידון דידן קו אחד יתבצע בודאי, והספק הוא רק האם ייצבעו שני קווים. לכן מאחר שאין כאן ספק נראה שגם דעת הרב וואזנר תהיה להחמיר בנידון בדיקת האנטיגן, אך בדיקות שבהן או שתתבצע צביעה או שלא, יש להקל.

במאמר מאת הרב יהושע נויבירט (עטרת שלמה ז) הוא מצדד בכל שיקולים אלו שהזכרנו עד הנה, ומדבריו נראה שעיקר השיקול להתיר בדיקות אלו בשבת הוא משום שהוא זורק

אותן מיד לאחר ביצוען, והן נעשות דרך לכלוך וקלקול. בענין זה הוא מביא ששמע מפי הגרי"ש אלישיב להתיר בשעת הצורך, משום "דאין זה אלא דרך לכלוך, כי מיד אחרי שהשתמש בקיסם ומצא מה שרצה לראות, הוא זורק את הקיסם".

אמנם הוא מביא שם שבספר ישיב משה כתב ששאל את הגרי"ש אלישיב והשיב שאם מדובר במצב של פסיק רישיא לצביעה, חייב משום צביעת הנייר. ובביאורים שם דן אם חייב מדאורייתא או שרק אסור מדרבנן. עיי"ש.

לא מצאתי ספר זה, אך ראיתי בספר וישמע משה (חלק א עמ' קכה) שהביא בשם הגרי"ש, בענין מה שכתב השו"ע (סימן שכ, כ) שיש מי שאומר שהאוכל תותים או שאר פירות הצבועים צריך להיזהר שלא יגע בידיו הצבועות בבגדיו או במפה מחשש צובע, ושאלו את הגרי"ש אם הוא הדין למקנחן בנייר חד פעמי, והשיב "דכל דבר שזורקין אותו מיד ואין שומרים אותו לא שייך בזה איסור של צובע". [כך גם פסק בשש"כ פרק יד כא].

ובמאמר מאת הרב יוחנן בורגר ראיתי שכתב לדון בזה מצד שהמלאכה נעשית שלא כדרכה, שהרי אין דרך לצבוע בצורה כזאת כמובן, והביא כעין זה משו"ת התעוררות תשובה לגבי בדיקת שבעה נקיים, שאין דרך לצבוע על ידי שיתן סמרטוט בגופו לצבוע.

אך נראה שאין לדמות הדברים אחד לשני, מאחר שדרך צביעה אינה אחידה, אלא כל משטח ומשטח יש לו דרך צביעתו, כגון דרך צביעת קירות שאינה דומה לדרך צביעת ציור ע"ג נייר, וכן צביעת אותיות, כל צביעה מתבצעת בדרך אחרת, אם על ידי כלים שונים כמו מכחול, עפרון, או מברשת צבע, ואם על ידי סוגים שונים של צבע, כגון סיד הקירות, או פחם, או דיו, שאינם דומים זה לזה, והם מבחינת המשטח הנצבע שבו אין כל הבדל להלכה, ולכן יש מקום לומר שבהיתן המצב שמצויות בדיקות כאלה, שדרכן הוא בצביעה על ידי צורה מסויימת, יהיה שייך בהם ענין הצביעה והדבר לא ייחשב כצביעה שלא כדרכה.

בתשובה מאת רבינו הגאון רבי אשר וייס שליט"א, העוסקת בבדיקת סוכר או בבדיקת ימים פוריים, הוא מסיק להקל לחולה שאין בו סכנה או לצורך גדול, ומצרף לכך כמה טעמים:

1. הסברא האמורה שמאחר שהמקלון נזרק מיד לאחר השימוש אין זה בגדר של מלאכה המתקיימת.
2. מאחר שאין בצביעה זו תועלת עצמית אלא לצורך בדיקה ובירור מסויים, יתכן שהדבר נחשב מלאכה שאין צריכה לגופה. שני טעמים אלו אינם מתירים אלא מורידים את החומרה לאיסור דרבנן בלבד.
3. על פי הטעם האמור שאין צובע אלא כשהצביעה היא לצורך הדבר הנצבע.

אך לעיקר כותב הרב וייס סברא חדשה ומרתקת:

"אמנם הנראה עיקר, דאין בזה מלאכת צובע כלל, דאין צובע אלא בנותן צבע ע"ג דבר, והצבע המתקבל הוא הצבע שנתן והניח ע"ג הדבר, אבל בנידון דידן שהצבע המתקבל אינו כלל מה שנתן הצובע, אלא הצבע המתקבל נוצר ע"י תגובה כימית אין בזה מלאכת צובע כלל, וכיוצא בזה כתבתי במק"א דאין מלאכת צובע בעדשות המשקפיים המשנים צבעם ע"י קרני השמש או סרט שעל ידו מודדים חום שצבעו משתנה ע"י חשיפה לחום, דאין בזה צובע כיון שאין כאן נתינת צבע ע"י הצובע אלא שינוי צבע שמקורו בשינויים מולקולריים, וכן נראה בני"ד. כללו של דבר אין צובע אלא ע"י נתינת צבע ולא בגורם שינוי צבע ע"י תגובה כימית וכדו', ואף שאין לי ראיות ליסוד זה כיון שפשוט הוא בעיני בסברא, ונראה שיש לדון עוד דאף אם נניח דגם בזה יש מלאכת צובע מ"מ אינו צובע בידים ואין כאן אלא גרמא וידוע דבמלאכה דרבנן אין איסור גרמא, וכבר נתבאר דהוי רק דרבנן משום מלאכה שאין צריכה לגופה, ומשום שאינו מתקיים. סוף דבר נראה דכל זה חזיא לאצטרופי להתיר בדיקות אלה בשבת בשעת הצורך".

אף שיש לדון בעוד צדדים בנושא מרתק זה, אין כאן המקום להאריך עוד. נזכיר את מסקנת השמירת שבת כהלכתה, המתיר לבצע בדיקות אלו רק על ידי קירוב הנוזל למקל הבדיקה במקום להיפך, וכך הדבר אינו נחשב אלא כגרמא. לעומת זאת, בארחות שבת (חלק א פרק טו סעיף סז) כתב: "קיסם מצופה בחומר המשנה את צבעו כאשר טובלים אותו בנוזל מסויים אין להשתמש בו בשבת אלא לצורך ספק פיקוח נפש", ובהערה צז שם הביא את דברי הגרש"ז, אך למעשה מחמיר בענין זה. כאמור, דעת רבינו הגר"א וייס שליט"א להקל בזה במקום הצורך, ולכן אם יש לו צורך מיוחד לעשות זאת, כגון ללכת לבית הכנסת, או לבקר את הוריו, יש למקל על מה לסמוך.